

**KNJIŽNICE I ČITAONICE U VUKOVARU OD 18. DO 20. STOLJEĆA
KAO USTANOVE ZNANJA I NOSITELJI DRUŠTVENOG RAZVOJA**
Libraries and Reading Rooms in Vukovar from the 18th to the 20th
Century as Institutions of Knowledge and Drivers of Social Life

Vlatka Surma Szabo
Gradska knjižnica Vukovar
vlatka.szabo@gmail.com

UDK / UDC **027(497.544Vukovar)(091)**
Stručni rad / Professional paper
Primljeno/ Received: 30.12.2025.

BROJ
BIBLIOGRAFSKE
JEDINICE

533

Sažetak

Cilj. Cilj istraživanja bio je izraditi popis knjižnica i čitaonica koje su djelovale u Vukovaru od 18. do 20. stoljeća te istražiti njihovu ulogu u oblikovanju pismenosti, školstva, kulture i društvenog života grada, potvrđujući kontinuitet knjižničarstva na ovom području.

Pristup/metodologija. Istraživanje se temeljilo na povijesnoj analizi arhivskih izvora, odnosno zapisima muzealca Antuna Eugena Brlića, čiji se sumarni inventar čuva u Državnom arhivu u Osijeku pod klasifikacijskom oznakom K.3., broj fonda HR-DAOS-2024. Dodatni izvori uključuju kazivanja sugovornikâ te uvid u raznoliku građu pohranjenu u Gradskom muzeju Vukovar i Gradskoj knjižnici Vukovar.

Rezultat. Istraživanje je identificiralo i kronološki prikazalo razvoj crkvenih, privatnih i građanskih knjižnica te čitaonica u Vukovaru. Posebna pažnja posvećena je značajnim ustanovama poput Franjevačkog samostana, obitelji Eltz, društva „Ressource“ te etničkih čitaonica. Utvrđeno je da su knjižnice i čitaonice igrale ključnu ulogu u obrazovanju, kulturnoj razmjeni, očuvanju nacionalnog identiteta i razvoju građanskog društva. Osnivanje Gradske knjižnice 1947. godine označilo je institucionalizaciju knjižničarstva u gradu.

Ograničenja. Istraživanje se temeljilo na dostupnim arhivskim i književnim izvorima, premda su oni često fragmentarni i međusobno neusklađeni. Znatan dio knjižnične građe i dokumentacije stradao je tijekom Prvog i Drugog svjetskog rata. Građa i dokumenti koji su se ipak uspjeli očuvati, a potom bili pripojeni drugim ustanovama, u velikoj su mjeri uništeni u vrijeme Domovinskog rata. Zbog toga je mogućnost cjelovite rekonstrukcije

povijesti fondova bila znatno ograničena. Uz to, detaljni podaci o članstvu i posudbi iz ranijih razdoblja danas nisu dostupni.

Društveni značaj. Uspostava prvih čitaonica u Vukovaru označila je ključni korak u širenju pismenosti i dostupnosti knjižne građe široj javnosti. Njihovo osnivanje rezultat je angažmana lokalnih intelektualaca, učitelja, svećenika i kulturnih djelatnika, koji su prepoznali važnost čitanja i obrazovanja u razvoju kritičkog mišljenja i jačanju nacionalnog identiteta. Najranije čitaonice nisu bile samo mjesta za posudbu i čitanje knjiga. U njima su se održavali kulturni programi, edukativna predavanja, čitalačke večeri pa i političke rasprave, čime su poprimile snažnu društvenu ulogu. Time su čitaonice u Vukovaru postale simbol kulturnog preporoda, nositelji prosvjetiteljskih ideja i temeljni čimbenici u razvoju knjižničarstva i kulturnih ustanova u gradu.

Originalnost vrijednost. Rad sustavno prikazuje kronologiju i raznolikost knjižnica i čitaonica u Vukovaru, obuhvaćajući crkvene, privatne, građanske i etničke ustanove, što omogućuje jedinstvenu povijesnu perspektivu na kulturni i obrazovni razvoj grada. Istraživanje naglašava kontinuitet knjižničarstva i njegovu ulogu u oblikovanju društvenog i kulturnog identiteta.

Ključne riječi: Čitaonice, društveno-kulturni razvoj, knjižnice, obrazovanje, Vukovar

Summary

Purpose. The aim of this research was to compile a comprehensive list of libraries and reading rooms operating in Vukovar from the 18th to the 20th century and to examine their role in shaping literacy, education, culture, and the social life of the town, thereby confirming the continuity of librarianship in this area.

Approach/Methodology. The study is based on a historical analysis of archival sources, in particular the records of museum professional Antun Eugen Brlić, whose summary inventory is preserved in the State Archives in Osijek under classification mark K.3., collection number HR-DAOS-2024. Additional material includes oral accounts of interviewees and a review of diverse holdings kept in the Vukovar City Museum and the Vukovar City Library.

Findings. The research identified and chronologically presented the development of ecclesiastical, private, and civic libraries, as well as reading rooms in Vukovar. Special attention was given to key institutions such as the Franciscan Monastery, the Eltz family

library, the “Ressource” society, and various ethnic reading rooms. The findings show that these institutions played a crucial role in education, cultural exchange, the preservation of national identity, and the formation of civic society. The establishment of the City Library in 1947 marked the formal institutionalization of librarianship in Vukovar.

Limitations. The study relied on available archival and literary sources, although these were often fragmentary and inconsistent. A significant portion of library materials and documentation was destroyed during the First and Second World War. The items that survived and were later incorporated into other institutions were largely lost during the Homeland War. Consequently, the possibility of a complete reconstruction of the history of these collections was considerably limited. Furthermore, detailed data on membership and circulation from earlier periods are no longer available.

Social Implications. The establishment of the first reading rooms in Vukovar represented a key step in promoting literacy and making books more accessible to the wider public. Their foundation resulted from the efforts of local intellectuals, teachers, clergy, and cultural workers who recognized the importance of reading and education for the development of critical thinking and the strengthening of national identity. Early reading rooms were not merely places for borrowing and reading books; they also hosted cultural events, educational lectures, reading evenings, and even political discussions, thus assuming a significant social function. In this sense, the reading rooms of Vukovar became symbols of cultural renewal, carriers of Enlightenment ideas, and foundational institutions in the development of librarianship and cultural infrastructure in the town.

Originality/Value. This paper provides a systematic overview of the chronology and diversity of libraries and reading rooms in Vukovar, encompassing ecclesiastical, private, civic, and ethnic institutions. It offers a unique historical perspective on the town’s cultural and educational development and highlights the continuity of librarianship and its role in shaping Vukovar’s social and cultural identity.

Keywords: Reading rooms, socio-cultural development, libraries, education, Vukovar

1. Uvod

Razvoj prvih čitaonica i knjižnica u Vukovaru tijekom 18., 19. i 20. stoljeća odražava širi povijesni, kulturni i društveni okvir koji je oblikovao lokalnu zajednicu i njezine potrebe. Taj razvoj ne može se promatrati izvan političkih, administrativnih i

civilizacijskih promjena koje su obilježile prostor Srijema. Nakon odlaska Osmanlija krajem 17. i početkom 18. stoljeća, u Srijem dolaze svećenici i redovnici koji, uz obnovu vjerskog života, započinju organizirati i prosvjetno-kulturne aktivnosti. Uz njihovu prisutnost dolazi do formiranja prvih zbirki rukopisnih i tiskanih djela, koje će kasnije postati temelji institucionalnih knjižnica. U osmanskom je razdoblju kulturni život bio vezan pretežito uz vjersko-obrazovne ustanove, prije svega medrese, čije su knjižnice orijentalnog tipa sadržavale rukopisne zbirke Kur'ana, pravnih tekstova i teološke literature, namijenjene i dostupne ponajprije vjerskoj i političkoj eliti (Brlić 1957, 1).

U 18. i 19. stoljeću Srijem, pa tako i Vukovar, razvija se u okviru Habsburške Monarhije, kojoj ovo područje pripada nakon više od stoljeća osmanske vlasti. Oslobođenjem Vukovara 1687. završava 161 godina osmanske okupacije, čije su posljedice bile vidljive u gospodarskoj zapuštenosti, devastiranoj infrastrukturi i niskoj razini pismenosti lokalnog stanovništva. U to je vrijeme hrvatski prostor bio podijeljen između dviju velikih sila, što je izravno utjecalo na obrazovne i kulturne politike. Dok je Habsburška Monarhija sustavno poticala modernizaciju školstva i širenje pismenosti, Osmansko Carstvo nije razvilo institucionalizirani obrazovni sustav namijenjen širim slojevima stanovništva, što je dovelo do dubokih društvenih i kulturnih razlika. Učvršćivanjem habsburške uprave u 18. stoljeću, jačaju administrativne strukture, gospodarstvo i prometne veze, čime Vukovar postupno stječe status regionalnog središta. U suvremenim opisima često se naglašava kao „prijestolnica Srijema“, čime se potvrđuje njegova uloga ključnog kulturnog, upravnog i ekonomskog središta. U ozračju prosvjetiteljskih reformi i ideja koje iz srednje Europe prodiru na ovo područje, jača svijest o važnosti pismenosti, čitanja i književnosti za osobni i društveni napredak. Prosvjetiteljski pogled na obrazovanje i dostupnost znanja stvara preduvjete za osnivanje prvih čitaonica. One postaju mjesta okupljanja građana, razmjene znanja i poticanja kulturnih i društvenih aktivnosti (Stipanov 2015, 86).

Multikulturalni sastav Vukovara, u kojem su stoljećima koegzistirale različite etničke i kulturne zajednice, dodatno je naglasio važnost čitaonica i knjižnica kao prostora očuvanja nacionalnog identiteta, promicanja zajedničkih vrijednosti te kulturne suradnje. U složenim povijesnim previranjima i promjenama tê su ustanove predstavljale simbole znanja, otpornosti i zajedništva te su postavile čvrste temelje za kasniji razvoj obrazovnih

ustanova koje će imati ključnu ulogu u oblikovanju Vukovara, kako u kulturnom, tako i u društveno-integracijskom smislu.

2. Razvoj čitaonica

Čitaonice su nastale kao odgovor na sve izraženiju potrebu građana za znanjem, obrazovanjem i informiranjem. Njihovo osnivanje potaknuto je društvenim, političkim i kulturnim inicijativama koje su zagovarale prosvjetiteljske vrijednosti, a najčešće su bile povezane s radom civilnih društava. Kao mjesta otvorena javnosti, čitaonice su omogućavale pristup tiskanim medijima: novinama, časopisima i knjigama te su postale nova središta razvoja pismenosti, kulturnog života i građanske svijesti. Vrlo brzo afirmirale su se kao ključna kulturna i društvena okupljališta. Osim čitanja, u njima su se održavala predavanja, rasprave i različite kulturne manifestacije, što je čitaonicama dalo važnu ulogu u razmjeni ideja i oblikovanju javnog mišljenja. Njihova funkcija bila je višestruka: obrazovna, kulturna i društveno-politička. U značajnoj mjeri pridonosile su širenju ideja modernizacije, emancipacije te izgradnji nacionalne svijesti. Na taj su način postale važan dio kulturnog krajolika Srijema i Vukovara, stvarajući prostor za nove ideje i potičući stvaranje i razvoj građanskog društva.

U radu se nastojalo ponuditi pregled razvoja svih knjižnica i čitaonica, raspoređenih kronološki, kako bi se jasno predstavio njihov kontinuitet te promjene kroz različita povijesna razdoblja.

3. Crkvene knjižnice

3.1. Razvoj obrazovanja i knjižničarstva u Vukovaru pod okriljem Franjevačkog samostana

U Vukovaru se sustavno obrazovanje počinje razvijati tek tijekom 1730-ih godina, a njegov je napredak neraskidivo povezan s radom franjevaca. Na njihovu je inicijativu 1736. u Starom Vukovaru osnovana javna pučka škola rimokatoličke vjeroispovijesti, koju su franjevci vodili gotovo 130 godina, sve do 1863. godine, kada se u nastavni proces uključuju svjetovni učitelji (Bendra 2021, 210). Još 1733. godine provincijska uprava Reda uspostavila je u vukovarskom samostanu Filozofsko visoko učilište. Ono je neprekidno djelovalo punih pedeset godina, do 1783. godine, kada je odlukom cara Josipa II. ukinut čitav sustav redovničkih škola, uključujući filozofska i teološka učilišta. Studij je

obuhvaćao sve ključne filozofske discipline: Uvod u filozofiju, Logiku, Fiziku, Metafiziku, Animastiku, Učenje o nastanku i raspadanju te kolegije o nebu, svijetu i atmosferskim pojavama (Bendra 2020, 282). Nakon dvadesetogodišnjeg prekida, 1803. ponovno je pokrenut i studij teologije, koji je, uz povremene stanke, djelovao do 1885. godine. Tijekom osam desetljeća u samostanu su se dosljedno predavali svi temeljni teološki predmeti, što potvrđuje dugotrajan, organiziran i sustavan obrazovni rad franjevacu u Vukovaru. Na značaj učilišta za kulturni razvoj Vukovara upozorava i Cvekan, ističući da je „pedeset godina djelovanja filozofskih studija u vukovarskom samostanu predstavljalo važan pothvat ne samo za vukovarske franjevce, nego i za sam grad, koji se s pravom može ponositi činjenicom da je u 18. stoljeću imao ustanovu visokoga školstva u rangu današnjega fakulteta“ (Cvekan 1980, 113).

Uz razvoj obrazovnih aktivnosti istodobno se oblikovala i knjižničarska djelatnost. O tome govori i najstariji zapis koji govori kako je o. Paunović darovao knjigu samostanskoj knjižnici. Za vjerovati je da se to dogodilo u vrijeme kada je o. Paunović bio predstojnik vukovarske franjevačke rezidencije, između 1726. i 1729. godine. Knjižnica Franjevačkog samostana ubrzo je postala središte znanja, obrazovanja, kulture te informacijskog i istraživačkog rada (Jemrić i Marojević 2020, 339). U početku je knjižnica čuvala rukopisna djela, a s vremenom i tiskane knjige. Većinu fonda činili su priručnici koje su franjevački profesori izrađivali za potrebe nastave, iako je dio publikacija bio namijenjen i široj publici. Prvim takvim tiskanim djelom smatra se „Razgovor duhovni od svetog Bone mučenika“, napisan hrvatskom ikavicom i objavljen u franjevačkoj tiskari u Osijeku. Franjevački predavači na vukovarskim visokim učilištima prenosili su znanje putem propovijedi i organizirali javne rasprave otvorene građanstvu. O tome svjedoče sačuvani rukopisi i tiskane teze. Time su značajno pridonijeli kulturnom razvoju grada. Usto, brojni su se franjevci aktivno uključili u ilirski pokret i narodni preporod, među njima i Grgur Čevapović, Marijan Jaić te Kajo Ajgić (Bendra 2021, 219).

Posebnu vrijednost knjižnice čini osam inkunabula iz razdoblja 1482.–1495., zatim 46 knjiga iz 16. stoljeća, 61 knjiga iz 17. stoljeća te oko 2.500 knjiga iz 18. stoljeća. Na temelju pregledanog i popisanog fonda starih knjiga i spisa, knjižnica Franjevačkog samostana u Vukovaru ubraja se među najvažnije povijesne knjižnice u Hrvatskoj, odmah iza franjevačke knjižnice na Trsatu i knjižnice Male braće u Dubrovniku (Jemrić i Marojević 2020, 340). Franjevci su kroz stoljeća, paralelno s obrazovnim djelovanjem,

sustavno prikupljali, stvarali i čuvali rukopisnu i tiskanu građu. Posebno se ističe fra Marko Kurolt, čijim je zalaganjem tijekom Domovinskog rata 1991. godine spašeno dragocjeno knjižno blago. U njegovu čast knjižnica danas nosi naziv Knjižnica Franjevačkog samostana Vukovar fra Marko Kurolt. Zbirka sadrži ponajprije djela iz religije i teologije, ali i brojne naslove iz povijesti i književnosti. Starija izdanja pretežno su tiskana goticom, a dominiraju hrvatski, njemački i latinski jezik. Od sredine 18. stoljeća sve se češće upotrebljava latinica, koja u 19. stoljeću postaje prevladavajuće pismo, zajedno s hrvatskim kao glavnim jezikom izdanja. Danas je knjižna građa restaurirana, katalogizirana i digitalizirana, a suvremeno uređeni prostori knjižnice omogućuju posjetiteljima izravan uvid u njezin fundus kroz staklene izložbene stijene, čime se dodatno naglašava njezin kulturno-povijesni značaj.

3.2. Knjižnica pravoslavne crkvene općine

Kao i u drugim sredinama srednjovjekovnog srpskog kulturnog prostora, prve knjižnice nastajale su uz manastire, koji su bili središta duhovnog, kulturnog i prosvjetnog djelovanja. U njima su se redovnici bavili pisanjem, prevođenjem i prepisivanjem rukopisa, čime su stvarali temeljnu knjižnu baštinu. U knjižnici crkve svetog Nikolaja u Vukovaru čuvalo se 14 inkunabula, niz liturgijskih knjiga te staroslavenskih i crkvenoslavenskih izdanja. Među njima nalazile su se i srbulje, stare rukopisne ili tiskane crkvene knjige pisane crkvenoslavenskim ili staroslavenskim jezikom iz 15. i 16. stoljeća. Knjižnica je, međutim, potpuno stradala tijekom 1940-ih godina prošloga stoljeća.

U 18. stoljeću knjige su se najčešće prodavale uz ostalu robu na tržnicama i vašarima. Upravo su se na takvim mjestima kupovale i knjige za crkvene potrebe, osobito od ruskih putujućih trgovaca, koji su donosili bogatu liturgijsku i teološku građu tiskanu u Kijevu, Moskvi, Sankt Peterburgu i drugim središtima. Crkveni propisi precizno su određivali koje knjige svaka crkvena zajednica mora posjedovati (Čalić 2014, 141). Unatoč skromnom opsegu, zbirka knjiga crkve svetog Nikolaja bila je iznimno vrijedna. Posebno se isticao „Oktoih petoglasnik“, koji je Božidar Vuković Podgoričanin tiskao 1537. u Veneciji. Veliku raritetnu vrijednost imale su i knjige tiskane u Moskvi 1681. i 1683., kao i raskošno uvezana Evandjelja iz 1701., 1753. i 1759., ukrašena srebrnim okovima. Čalić također navodi kako se u drugoj polovini 18. stoljeća pojavljuju stalni punktovi za prodaju knjiga, što označava početke formiranja knjižarske mreže. U katalogu tiskare peštanskog

sveučilišta iz 1789. godine spominje se prvi poznati vukovarski knjigoprodavač, trgovac Andrej Stajić (1746.–1826.). Nema podataka o uspješnosti njegova poslovanja. Ipak, razumno je pretpostaviti da su upravo njegovim posredovanjem u mnogim građanskim domovima nastale prve zbirke knjiga. Te su zbirke s vremenom prerasle u privatne knjižnice. Zanimljiv je i mehanizam izdavanja knjiga među Srbima u to vrijeme. Postojala su dva osnovna modela: pronalazak mecene koji bi financirao tisak te prikupljanje pretplatnika. Upravo je prenumeracija dala iznimno dobre rezultate. Izdavanje knjiga uz pomoć udruženih priloga i specijaliziranih mjesta za prikupljanje knjiga postalo je dominantan način objavljivanja srpskih knjiga u prvoj polovini 19. stoljeća (Čalić 2014, 143). Vukovarci se kao sakupljači pretplate pojavljuju već pri tiskanju Rajičeve „Istorije“ (1794.), jednog od najznačajnijih izdanja 18. stoljeća, koje je u Beču tiskao Osječanin Stefan Novaković. U pretplatničkim su se popisima nalazili brojni vukovarski trgovci, obrtnici, a kasnije i činovnici te intelektualci. Do 1880. godine na ovaj način objavljeno je 527 knjiga. Pravoslavna škola u Vukovaru spominje se već 1720. godine, a poznata su i imena prvih učitelja – Živan, Jovan i Bogić (Čalić 2014, 144).

4. Svjetovne knjižnice

4.1. Knjižnica obitelji Eltz u Vukovaru

Prema navodima Antuna Eugen Brlića, svjetovni feudinci tijekom ranonovovjekovnog razdoblja počinju slijediti primjer crkvenih redova u stvaranju vlastitih knjižnica i prikupljanju rukopisne građe. Takva je praksa bila prisutna i u vukovarskoj vlastelinskoj obitelji Eltz, koja je u sklopu dvorca osnovala vlastitu knjižnicu. Nalazila se u najstarijem dijelu kompleksa, u krilu palače nasuprot kapelice svetog Roka, a organizacijski je bila iznimno dobro uređena te je posjedovala sustavno vođenu inventarnu knjigu i katalog. Knjižni fond kontinuirano se povećavao, djelomično i nabavama u inozemstvu, što svjedoči o kulturnoj orijentaciji i snažnoj europskoj povezanosti obitelji. Do kraja 18. stoljeća knjižnica je sadržavala oko 1.000 svezaka, dok je do početka Drugoga svjetskog rata fond narastao na približno 3.000 knjiga. U zbirci su se nalazila vrijedna izdanja lijepe književnosti na više jezika, uključujući djela hrvatskih autora koja je posebno sustavno prikupljao grof Dragutin Eltz. Unutar knjižnice čuvali su se i rijetki rukopisi od iznimne kulturne i povijesne vrijednosti. Tijekom Drugoga svjetskog rata knjižnica je u velikoj mjeri uništena. Pretpostavlja se da je dio građe

prilikom povlačenja obitelji Eltz u Njemačku bio spašen i prenesen u njihov dvorac u Eltvilleu. Stručna literatura iz područja poljoprivrede i ekonomije nakon rata premještena je u zadružne ustanove: najprije u PIK, a zatim u VUPIK, tadašnje poljoprivredno dobro (Brlić, 1957, 4).

Premda je Antun E. Brlić 1957. godine ustvrdio da te knjige „nemaju nikakvu praktičnu vrijednost“, takvu je ocjenu potrebno preispitati. Ova stručna izdanja omogućuju detaljnu rekonstrukciju gospodarskog života vlastelinstva Eltz – od organizacije posjeda do strukture usjeva i metoda obrade zemljišta. Stoga se i ovaj dio građe mora smatrati važnim izvorom za istraživanje agrarno-ekonomske povijesti istočne Slavonije.

Knjige koje nose vlastoručne potpise Karla Eltza dio su Zbirke rariteta Knjižnice Gradskog muzeja Vukovar, koja zbog navedene zbirke ima iznimnu kulturnu i baštinsku vrijednost. Danas se čuvaju u Knjižnici Gradskog muzeja Vukovar, gdje čine dragocjenu osnovu za daljnja znanstvena istraživanja njezina nastanka i razvoja.

4.2. Društvo „Ressource“ u Vukovaru – građansko čitateljsko društvo 19. stoljeća

Društvo „Ressource“, osnovano 1859. godine, ubraja se među prva moderna građanska udruženja u Vukovaru. Po svom karakteru djelovalo je kao društveni klub s naglašenom čitaoničkom i kulturnom funkcijom. U lokalnom se kontekstu percipiralo prije svega kao *čitaoničko društvo*. Prva pravila Društva tiskana su na njemačkom jeziku u Osijeku 1860. godine pod naslovom „Statuten des Wukovarer Ressource-Vereins“, a iste godine potvrdila ih je Banska uprava u Zagrebu. Druga, revidirana verzija Pravila, odobrena od strane Kraljevskog namjesničkog vijeća, objavljena su u Vukovaru 1886. godine. Nova, sažetija pravila tiskana su u tiskari Ernesta Jančika 1895. godine (Horvat 2007, 11), čime je dodatno definirana svrha Društva: „da se pruži prilika izobraženom staležu Vukovara i okolice občiti društveno, izmjenjivati nazore, te uza to zabavljati se čitanjem zakonom dozvoljenih listova i knjiga, igranjem, plesanjem i inim dopustivim zabavam“ (Pravila društva „Ressource“ u Vukovaru, 1895.). Članstvo je bilo strogo regulirano. U Društvo je mogla pristupiti isključivo „neporočna, naobražena, samostalna osoba čista karaktera i predživota“, a prijem se ostvarivao putem pristupnice i tajnog glasanja Upravnog odbora. Godišnja članarina iznosila je 24 forinte, dok su članovi iz

okolice plaćali dvije trećine iznosa. Članovima je bilo dopušteno dovesti goste, ali samo u slučajevima njihova prolaska kroz grad (Pravila Društva „Ressource“ u Vukovaru, 1895.).

Društvo je okupljalo intelektualnu i gospodarsku elitu grada, uključujući plemstvo, časnike, državne činovnike, odvjetnike, liječnike te imućne obrtnike i trgovce. Nacionalnost i vjerska pripadnost nisu bile uvjeti za učlanjenje, no naglasak je bio na obrazovanju i društvenom ugledu. Ženama je pristup bio zabranjen, što potvrđuje elitistički i isključivo muški karakter kluba (Horvat 2007, 12). Osnivačem Društva smatra se grof Dragutin Karlo Eltz (1823.–1900.), dok je njegov sin i nasljednik, grof Jakob Eltz (1860.–1906.), bio najvažniji mecena njegova rada.

Do početka 20. stoljeća Društvo je djelovalo u prostorijama Hotela Lav, u vlasništvu obitelji Eltz. Zbog prostornog ograničenja u lokalnom je tisku „Sriemski Hrvat“ iz 1886. godine zabilježena inicijativa za izgradnju posebne zgrade Društva. Nova zgrada, podignuta uz hotel Lav, ubrzo je postala jedno od središta kulturnog i društvenog života Vukovara. Prema izvješćima sa skupštine iz 1907. godine, Društvo je tada imalo 158 aktivnih članova te je bilo pretplaćeno na 51 periodičku publikaciju različitog karaktera, od beletristike i političkih listova do ilustriranih časopisa. Uz čitaoničke sadržaje, Društvo je raspolagalo i vlastitom knjižnicom. Tijekom Prvoga svjetskog rata njegove prostorije bile su prenamijenjene u ratnu bolnicu. Nakon završetka rata, Društvo je 1918. godine nakratko obnovilo rad, s osobitim naglaskom na funkciju knjižnice kao središta intelektualnog života grada (Horvat 2007, 60). No već 1921. godine dolazi do raspada jer dio srpskih članova napušta „Ressource“, dok hrvatski članovi pokreću inicijativu za izgradnju Hrvatskog doma na mjestu bivše zgrade Društva. Prema pisanju novina „Srijem“, Društvo „Ressource“ službeno je prestalo s djelovanjem 29. siječnja 1922. godine. Na toj sjednici Aleksandar Peheim predložio je izmjenu pravila i promjenu naziva u „Hrvatska čitaonica“, što je jednoglasno prihvaćeno. Time je simbolično zaključen rad jednog od najznačajnijih građanskih društava u povijesti Vukovara (Horvat 2007, 60).

4.3. Hrvatska obrtnička čitaonica u Vukovaru

Hrvatska obrtnička čitaonica u Vukovaru osnovana je 1881. godine kao prva hrvatska čitaonica u gradu te jedno od ključnih kulturno-društvenih središta vukovarskog građanstva. Utemeljilo ju je oko pedeset uglednih građana, ponajprije obrtnika, koji su

prepoznali potrebu za organiziranim prostorom posvećenim čitanju, druženju, obrazovanju i afirmaciji hrvatskog identiteta. Čitaonica je bila smještena u kući udove Adam u Starom Vukovaru, što ju je činilo pristupačnim okupljalištem tadašnje hrvatske zajednice. Prilikom rasprave o nazivu čitaonice predložen je neutralni naziv kako bi se izbjegle društvene ili političke napetosti. No osnivači su jednoglasno odlučili zadržati hrvatski naziv, naglašavajući „jer smo mi u zemlji koja je hrvatska“. Time je jasno artikulirana namjera da čitaonica bude ne samo kulturno i obrazovno središte, nego i važan element u jačanju hrvatske nacionalne svijesti i kulturne autonomije u gradu (Horvat 2007, 136). Svojim programima „Hrvatska obrtnička čitaonica“ ubrzo je postala jedno od žarišta građanske kulture u Vukovaru. Organizirala je predavanja, glazbene i društvene priredbe, promicala pismenost i okupljala lokalne obrtnike, trgovce i intelektualce, čime je dala trajan doprinos kulturnom i društvenom životu grada.

4.4. Srpska čitaonica u Vukovaru

Srpska čitaonica u Vukovaru osnovana je 1921. godine, nakon što je iz dotadašnjeg društva „Ressource“ istupilo 45 srpskih članova, odlučnih da osnuju vlastitu kulturnu i prosvjetnu ustanovu. Iako se točna lokacija čitaonice ne može sa sigurnošću utvrditi, najvjerojatnije je djelovala u prostorijama Srpskog doma, tada glavnog okupljališta srpske zajednice u gradu (Horvat 2007, 136). Prva glavna skupština održana je u prosincu 1921. godine, čime je formalno započeo njezin rad. Srpska čitaonica djelovala je u bliskoj povezanosti sa Srpskim pjevačkim društvom „Javor“, dijeleći s njime cilj promicanja kulturnog, obrazovnog i društvenog života srpskog stanovništva Vukovara. Njezine aktivnosti obuhvaćale su čitanje i posudbu knjiga, organizaciju predavanja, kulturnih događanja i različitih društvenih okupljanja. Svojim utemeljenjem pridonijela je jačanju organiziranog kulturnog života te očuvanju i razvoju nacionalnog identiteta srpske zajednice u gradu.

4.5. Čitaonica srpskog kulturnog društva „Prosvjeta“

U širem okviru razvoja srpskih kulturnih ustanova u Vukovaru ističe se čitaonica i knjižnica Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta“, koja je u 19. stoljeću predstavljala jednu od najznačajnijih knjižnica srpske zajednice u regiji. Knjižnica je obuhvaćala približno 3.000 svezaka te je, uz knjige, čuvala i dio arhivske građe društva. Svojim opsegom i

sadržajem, knjižnica SKD „Prosvjeta“ bila je važan nositelj pismenosti, obrazovanja i kulturnog identiteta srpskog stanovništva. Njezin značaj nadilazio je lokalne okvire. Tijekom Drugog svjetskog rata, dio fonda knjižnice i pripadajući arhivu ništeni su, čime je izgubljen značajan segment kulturne baštine srpske zajednice u Vukovaru. Nakon likvidacije Srpskog prosvjetnog društva „Prosvjeta“, Narodna biblioteka preuzela je dio inventara i 1.489 knjiga. Na temelju odluke Upravnog odbora, približno 400 naslova odmah je proslijeđeno Gradskom muzeju zbog njihove muzejske vrijednosti (Manojlović 1977, 9).

4.6. Knjižnica i čitaonica Učiteljskog društva kotara vukovarskog i vinkovačkog

„Učiteljsko društvo kotara vukovarskog i vinkovačkog“ osnovano je 1890. godine, sa sjedištem u Vukovaru, u kontekstu snažnih inicijativa za profesionalizaciju učiteljskog staleža u Hrvatskoj krajem 19. stoljeća. Društvo je, prema pravilima usvojenima 6. veljače 1890., definiralo ciljeve: unaprjeđenje pedagoškog rada, poboljšanje obrazovnih uvjeta te opće prosvjećivanje stanovništva dvaju kotara. U skladu s tim ciljevima, planirano je osnivanje pedagogijske knjižnice i čitaonice pri sjedištu Društva, namijenjene stručnom obrazovanju učitelja, razmjeni pedagoških iskustava te dostupnosti suvremene stručne literature. Djelovanje Društva uključivalo je redovite sastanke članova, rasprave o aktualnim pedagoškim pitanjima te izradu prijedloga za unaprjeđenje položaja učitelja. Time je Učiteljsko društvo predstavljalo važan segment civilnog društva u Vukovaru na prijelazu stoljeća, pridonoseći rastu profesionalnih standarda učiteljstva i promicanju društvenog napretka (Horvat 2007, 44)

4.7. Čitaonica srpskog učiteljskog društva u Vukovaru

Čitaonica srpskog učiteljskog društva osnovana je 1907. godine, nakon što je dio srpskih članova istupio iz „Učiteljskog društva kotara vukovarskog i vinkovačkog“. Osnivanjem vlastite ustanove željelo se osigurati kulturno i stručno središte za srpske učitelje. Čitaonica je omogućavala organizirano čitanje, stručnu razmjenu i sustavno unaprjeđenje pedagoškog rada. Ova čitaonica imala je važnu ulogu u očuvanju profesionalnog identiteta srpskog učiteljstva te u razvoju njihova obrazovnog i kulturnog djelovanja u Vukovaru i okolici.

4.8. Čitaonica Hrvatskog pjevačkog i glazbenog društva „Dunav“ u Vukovaru

Čitaonica Hrvatskog pjevačkog i glazbenog društva „Dunav“ službeno je osnovana 1902. godine kao sastavni dio djelovanja društva „Dunav“, utemeljenog 1867. s jasno izraženim nacionalno-kulturnim programom. Tijekom više od osam desetljeća postojanja, društvo „Dunav“ izgradio je prepoznatljiv identitet. Postao je najznačajnije hrvatsko i jedno od najutjecajnijih kulturnih društava u Vukovaru, zahvaljujući brojnim članovima, visokoj razini umjetničkog rada i dosljednoj preporodnoj orijentaciji. Na sjednici Odbora održanoj 17. travnja 1902. godine iznesen je prijedlog o „uređenju čitaonice u okviru i kao sastavnog dijela društva Dunav“. Iz te inicijative proizašla je i ideja o izgradnji Hrvatskog doma kao središta kulturnog i društvenog života vukovarskih Hrvata. Ubrzo su pokrenute aktivnosti usmjerene na prikupljanje sredstava, određivanje prostora i pripremu organizacijskih uvjeta potrebnih za osnivanje čitaonice i gradnju doma.

Za provedbu ovih planova osnovan je poseban odbor zadužen za pripremu izmjena i dopuna Pravila društva. Nakon završenih priprema, na redovitoj skupštini održanoj 15. veljače 1903. godine donesene su formalne izmjene Pravila koje su omogućile početak rada čitaonice. Pokretač inicijative bio je dr. Šašelj, čiji je angažman značajno pridonio realizaciji projekta. Njegova snažna nacionalna orijentacija sukobila se s interesima tadašnjih vlasti, što je dovelo do njegova premještanja iz Vukovara (Horvat 2007, 22).

4.9. Čitalačko društvo „Sriemskih novina“ u Vukovaru

Tiskara Sriemske novine, osnovana 1894. godine, djelovala je kao izdavač istoimenog lista koji je izlazio od 1888. do 1918. godine. Bila je najveća i najznačajnija tiskara u Vukovaru u razdoblju prije Prvog svjetskog rata. Nakon 1918. godine djeluje pod novim nazivom Novo doba (Dorn 1967, 15). Uz tiskarsku djelatnost, tiskara je posjedovala i vlastitu knjižaru. U broju *Sriemskih novina* od 1. rujna 1904. godine objavljen je oglas o osnivanju Čitalačkog društva zabavnih novina. Oglas najavljuje da će članovi „u svojoj kući za svoju obitelj imati izabrano i najnovije štivo po pristupačnoj cijeni, a novine će im se dostavljati i preuzimati na određeni dan“. Čitateljima je bilo dostupno dvanaest naslova. Među njima su bili *Dom i svijet*, *Buch für Alle*, *Fliegende Blätter* i drugi. Ovaj oglas svjedoči o ranom obliku posudbe novina uz naknadu, što predstavlja zanimljiv primjer povijesti knjižnične prakse (Horvat 2007, 137)

4.10. Čitaonica Hrvatskog sokola u Vukovaru

Utemeljenje Hrvatskog sokola u Vukovaru, tada pod izvornim nazivom „Hrvatsko društvo za tjelovježbu Srijemski sokol“, datira iz 17. siječnja 1886. godine. Djelovanje Društva uklopilo se u širi sokolski pokret na hrvatskim prostorima, čija je misija bila promicanje tjelesne kulture, domoljublja i moralnog usavršavanja građanstva. Godine 1903., na poticaj Hrvatskog trgovačkog društva Merkur iz Vukovara, Srijemski sokol prihvaća prijedlog o osnivanju vlastite čitaonice, čime se djelovanje Društva proširuje izvan okvira tjelovježbe i otvara prema kulturnim sadržajima. U službenom dopisu upućenom Visokoj kraljevskoj zemaljskoj vladi, Odjelu za unutarnje poslove u Zagrebu, navodi se kako se Pravila Društva nastoje uskladiti s „duhom vremena“. Glavna svrha predloženih izmjena bila je dopuna članka 1. Pravila, kako bi se, uz tjelesnu kulturu, omogućilo i „čitanje zakonom dozvoljenih listova, dnevnika i knjiga; igranja, plesanja i drugih dopuštenih zabava“. Srijemska županija prosljeđuje prijedlog Pravila Zemaljskoj vladi uz napomenu da se čitanje treba ograničiti isključivo na stručnu literaturu. U obrazloženju se izražava bojazan „da bi se dobavom i čitanjem inih tiskopisa, možda baš onih koji se bave političkim pitanjima, uvukao u to inače svake hvale vrijedno društvo i politički element, koji bi mogao vrlo štetno utjecati na mirni razvoj društva“. Vlada 1904. godine odobrava predložena Pravila (Horvat 2007, 52). Zanimljivo je da dopis posebno naglašava i društvenu ulogu buduće čitaonice, koja bi trebala pridonijeti zbližavanju članova, jačanju međusobnog prijateljstva i intelektualnoj razmjeni. Smatralo se da će takvo okruženje olakšati ostvarenje temeljne misije Društva te privući veći broj članova. Uspostava čitaonice motivirana je ne samo potrebom za prostorom izvan kavana, percipiranih kao neadekvatnih, nego i željom za stvaranjem edukativno-društvenog središta. Posebno se istaknuo član Društva Josip Laudembach, koji je inicijativu konkretno podupro donacijom od 150 kruna. Razvoj djelovanja Hrvatskog sokola u Vukovaru, osobito kroz uspostavu čitaonice, svjedoči o ambiciji lokalne građanske elite da tjelesnu kulturu poveže s kulturnim i društvenim uzdizanjem zajednice (Horvat 2007, 53).

4.11. Knjižnica i čitaonica katoličkog djetličkog društva

Katoličko djetličko društvo osnovano je 1904. godine s misijom odgoja i obrazovanja djetića (šegrta). Svoj je rad usmjeravalo na razvoj čestitog, religioznog i građanskog duha, nastojeći od mladih šegrta oblikovati odgovorne buduće majstore.

Prema Pravilima društva, njegovi su se ciljevi ostvarivali kroz vjersku pouku, poduku iz drugih korisnih znanja, održavanje predavanja te poticanje čitanja kvalitetnih časopisa, novina i knjiga.

Već 1905. godine, *Sriemske novine* bilježe otvorenje „Hrvatske pučke knjižnice“ koju je Katoličko djetičko društvo darovano i stavilo na raspolaganje lokalnom građanstvu (Horvat 2007, 40)

4.12. Njemačka čitaonica u Vukovaru

Čitaonica je osnovana 27. travnja 1913. godine s ciljem unaprjeđivanja obrazovanosti svojih članova, promicanja njemačke književnosti te poticanja društvenog života. Planirano je sustavno nabavljanje političkih, beletrističkih i stručnih časopisa i knjiga, kao i organiziranje poučnih predavanja te društvenih priredbi. U skladu s praksom tadašnjih kulturnih društava, postojale su različite kategorije članstva: redoviti, utemeljitelji, potpomažući i počasni članovi. Pristup Čitaonici bio je otvoren svima, bez obzira na nacionalnu pripadnost (Horvat 2007, 138).

4.13. Knjižnica Židovskog omladinskog društva u Vukovaru

Društvo je osnovano 12. siječnja 1919. godine kao integralni dio kulturno-prosvjetne djelatnosti vukovarske židovske zajednice. Na osnivačkoj skupštini donesena su Pravila društva „Morija“, u kojima se kao svrhe navode „gajenje židovske literature, poznavanje židovske povijesti, znanosti i umjetnosti, njegovanje cionizma, učenje hebrejskog jezika, odgajanje djece u cionističkom duhu, predavanja iz židovske povijesti, čitanje pripovjedaka“ te druge obrazovne i kulturne aktivnosti (Dobrovšak 2017, 247). Ciljevi su se trebali ostvarivati putem predavanja, književnih čitanja i rasprava, osnivanjem knjižnica, nabavom časopisa te organiziranjem društvenih priredaba.

Istodobno su se sastali i pripadnici židovske omladine, koji su utemeljili vlastito društvo pod nazivom „Tehija“. Budući da nijedno od dvaju društava nije moglo u potpunosti razviti svoje djelovanje, krajem 1919. oba društva su se spojila u novo „Židovsko omladinsko društvo“. Pravila ovog društva formalno su potvrđena 9. rujna 1921. godine. U izmijenjenim Pravilima ponovno se naglašava da je svrha Društva njegovanje židovske znanosti, literature, umjetnosti i tjelesne kulture, a njihovo ostvarenje planirano je kroz predavanja, čitanje, otvaranje čitaonice, poduku iz glazbe te

gimnastička i sportska natjecanja. Članstvo je bilo otvoreno za mladiće i djevojke. Okupljanja su se redovito održavala u dvorištu židovske škole ili u prostorijama čitaonice (Dobrovšak 2017,247). Već pri osnutku knjižnica Društva raspolagala je s 250 bibliografskih jedinica i ukupno 350 svezaka knjiga i časopisa raznolika sadržaja. Dostupni podaci pokazuju da je 1921. godina bila osobito dinamična: članovima je posuđeno 535 knjiga i 510 časopisa, što jasno svjedoči o važnoj ulozi knjižnice u obrazovanju i kulturnom napretku židovske omladine u poslijeratnom razdoblju. Knjižnica je, u skladu s općim kulturnim tendencijama vremena, bila usmjerena na širenje opće naobrazbe, očuvanje židovskog identiteta i njegovanje čitateljskih navika unutar zajednice.

4.14. Srpska ženska čitaonica „Posestrima“

Društvo je u Vukovaru osnovano 1920. godine, oblikovano prema uzoru na istoimenu organizaciju „Posestrima“ u Novom Sadu. Iz tiskanih Pravila novosadske ženske čitaonice iz 1922. godine razvidno je da je temeljna svrha društva „stvaranje uvjeta za okupljanje odraslih žena radi obrazovanja i druženja“, pri čemu je „politika isključena iz delokruga čitaonice“ (Horvat 2007, 70). Početak rada vukovarske „Posestrime“ obilježio je 21. ožujka 1920. otvorenjem Srpske čitaonice „Sloga“ u prostoru Srpskog doma. Najveći doprinos u organiziranju i razvoju Društva dala je Sofija Vučenov, ujedno i njegova prva predsjednica. Program aktivnosti obuhvaćao je redovita posjela, čajanke i predavanja, a dužnost knjižničarke obnašala je gospođa Nikolić.

Vukovarski veleposjednici Žarko i Leposlava Stanić (1866.–1936.), koji nisu imali potomaka, oporučno su svoju kuću u glavnoj vukovarskoj ulici (danas Ul. Franje Tuđmana 23) ostavili Srpskom ženskom prosvetnom i privrednom udruženju „Posestrima“. Prije osnivanja društvene knjižnice, Leposlava Stanić posuđivala je knjige iz vlastite zbirke djeci i sugrađanima, čime je značajno pridonijela razvoju čitateljske kulture u zajednici. Sofija Vučenov ostala je dugogodišnja predsjednica vukovarskog Srpskog privrednog i dobrotvornog društva „Posestrima“. Društvo je djelovalo u sklopu Srpskog doma i raspolagalo bogatom knjižnicom. Knjižnica je obuhvaćala brojna izdanja Srpske književne zadruge, Narodne prosvete i Narodnog dela, kao i više pretplata na časopise. Iako su nakon Drugog svjetskog rata sva srpska društva bila obvezana predati svoju imovinu, Sofija Vučenov uspjela je prenijeti knjižnicu u vlastiti dom i tako je sačuvati. Knjige je

naknadno, prema popisu, predala novoosnovanom Srpskom kulturnom društvu „Prosvjeta“ (Čalić 2014, 275).

4.15. Knjižnica Hrvatsko katoličko žensko prosvjetno društvo

Knjižnica je osnovana 1921. godine s 329 naslova i 342 svezaka (Brlić, 1957.)

4.16. Hrvatska čitaonica u Vukovaru

Hrvatska čitaonica u Vukovaru formalno je utemeljena 29. siječnja 1922. godine na skupštini dotadašnjeg društva „Ressource“. Inicijativu za osnivanje podnijelo je 28 članova koji su ostali u Društvu nakon odlaska srpskih članova. Na istoj je sjednici razmotren i prijedlog da se Društvo „Ressource“ preimenuje u „Društvo Hrvatska čitaonica“ što je jednoglasno prihvaćeno, čime je čitaonica službeno započela s radom (Horvat 2007, 97). Pravila su tiskana u Hrvatskoj dioničkoj tiskari u Vukovaru, a kao temeljna svrha Društva definirano je „širenje obrazovanosti među članovima, podupiranje narodne književnosti i njegovanje društvenosti“. Ostvarenje tih ciljeva planirano je kroz osnivanje knjižnice, podupiranje kulturnih ustanova te omogućavanje pristupa beletrističkim i stručnim knjigama i časopisima. U dvadesetim godinama čitaonica je bila pretplaćena na veći broj relevantnih novina i časopisa, među kojima: *Obzor*, *Jutarnji list*, *Riječ*, *Savremenik*, *Slobodni dom*, *Dom i svijet*, *Hrvatski list*, *Hrvatska misao* te srpska izdanja *Radikal* i *Demokratija*. Interes za rad Hrvatske čitaonice bio je izrazit, što se ogleda u strukturi i brojnosti članstva. Od 113 evidentiranih članova 10 je bilo vlastelinskih činovnika, 22 državnih, 25 privatnih činovnika, 28 trgovaca, obrtnika, odvjetnika i liječnika, 20 umirovljenika te jedan seljak. Više od polovice članova činili su činovnici, a zanimljivo je da među članstvom nije bilo nijednog radnika. Mjesečna članarina iznosila je 60 dinara. Na godišnjim skupštinama početkom 1930-ih redovito se upozoravalo na teško materijalno stanje Društva što je velikim dijelom posljedica tadašnje gospodarske krize. Unatoč financijskim poteškoćama, Hrvatska čitaonica nastavila je stabilno djelovati. Među tiskovinama koje su se čitale u tom razdoblju nalazili su se *Hrvatska straža*, *Jutarnji list*, *Hrvatski list*, *Hrvatski dnevnik*, *Obzor*, *Novosti*, *Politika*, *Koprive*, *Cinema*, *Penzioner*, *Novo Doba*, *Sremske novine*, *Jugoslavenski Lloyd*, *Samouprava i Svijet* (Horvat 2007, 98).

U listopadu 1939. donesena je odluka o uspostavi knjižnice u sastavu Hrvatske čitaonice, uz obilježavanje 80. obljetnice njezina djelovanja, pri čemu se kontinuitet računao od vremena društva „Ressource“. Knjižnični je fond postupno rastao, a osobito je obogaćen donacijom Marije Najpar, kojom je utemeljen Andrićev fond. Iz toga su fonda nabavljana reprezentativna djela domaćih autora, uključujući i cjelokupna djela Stjepana Radića. Nabava građe bila je posebno usmjerena na potrebe mlađih čitatelja, ponajprije gimnazijalaca, ali i djece nižeg školskog uzrasta. Do 1940. godine broj članova porastao je na 169, dok je knjižnica raspolagala s približno 2.500 svezaka. U tom je razdoblju dužnost knjižničara obnašao Luka Halat.

4.17. Posudbena knjižnica „Hrvatske dioničke tiskare“ u Vukovaru

U razdoblju između dva svjetska rata, 1924. godine, tiskara, odnosno njezina knjižara, utemeljila je „Posudbenu biblioteku“. Knjižni fond obuhvaćao je oko tisuću naslova iz područja poučne, zabavne i povijesne literature. Uz simboličnu naknadu, knjige su se mogle posuditi na rok od osam dana (Horvat, 2007, 139).

4.18. Knjižnica radničke klase u Radničkom domu

U sklopu kulturno-prosvjetnih aktivnosti koje su poticale ljevičarske političke organizacije, ponajprije Komunistička partija, u Vukovaru je 28. travnja 1920. osnovana Komunistička čitaonica i knjižnica (Manojlović 1977, 8). Njezin nastanak formaliziran je donošenjem Pravila čitaonice i knjižnice, čime je ustanovljena kao kulturna ustanova namijenjena radničkom sloju. Prema inventarnoj knjizi, knjižnica je raspolagala fondom od više od 500 naslova narodne lektire i klasičnih marksističkih autora. Posebna je pozornost bila usmjerena na stalno dopunjavanje zbirke suvremenim djelima socijalističkih i komunističkih teoretičara, s ciljem jačanja ideološkog i teorijskog obrazovanja radnika. Ipak, nakon donošenja Obznane 1920. godine, zakonskog akta kojim je bio zabranjen rad komunističkih organizacija, lokalna je policija zaplijenila knjižnicu, a daljnja sudbina fonda ostala je nepoznata. Time je njezino djelovanje nasilno prekinuto, a njezina uloga u razvoju političke svijesti i kulturne naobrazbe radničke klase kasnije gotovo u potpunosti potisnuta iz službenih povijesnih prikaza (Horvat, 2007, 138).

4.19. Jugoslavensko-čehoslovačka liga za Vukovar i Borovo

Liga je bila usmjerena na razvijanje i promicanje uzajamnosti između Jugoslavije i Čehoslovačke. Njezina je temeljna zadaća bila produbljanje veza između Jugoslavena i Čehoslovaka kroz međusobno upoznavanje te proučavanje kulturnih, gospodarskih i socijalnih prilika dviju država. Ti su se ciljevi ostvarivali putem predavanja, tečajeva jezika, kongresa i drugih kulturnih manifestacija, izdavanja knjiga, poticanja turizma, osnivanja knjižnica i čitaonica, novinske promidžbe te razvitka gospodarske suradnje. Konstituirajuća skupština Jugoslavensko-čehoslovačke lige za područje Vukovara i Borova održana je 26. studenoga 1933. u prostorijama Hrvatskog doma. Klupske prostorije Lige nalazile su se u kući Radivojević. Kuća je nazvana po prvom vlasniku, Đorđu Radivojeviću, gdje su bili smješteni sekretarijat, bogata knjižnica te prostorija čitaonice (Borovo, 5. 11. 1937., br. 42, god. 6, str. 3). Ova je knjižnica kasnije prerasla u knjižnicu Sindikalnog vijeća Vukovar, a danas predstavlja temeljnu sastavnicu Gradske knjižnice Vukovar.

4.20. Knjižnica Kotarskog sindikalnog vijeća

Kotarsko sindikalno vijeće, sa sjedištem u Grand hotelu u Vukovaru, na gornjem katu, gdje su djelovali sindikat, partija i omladina, posjedovalo je značajnu knjižnicu. Knjižnica je brojala više od 2.500 svezaka, obuhvaćajući širok spektar građe — od beletristike, preko političkih, do znanstvenih djela. Time je predstavljala važan kulturni i obrazovni resurs za članove sindikata i širu zajednicu.

4.21. Knjižnice tvrtke Bata i kombinata Borovo

Tvornički tjednik „Borovo“ najstariji je industrijski list u bivšoj Jugoslaviji. Nastavio je tradiciju korporativnog glasila koje je od 1932. izlazilo u Batinoj tvornici. U broju od 2. rujna 1934. (br. 35, god. 3, str. 5) objavljen je članak Osnivamo knjižnicu, u kojem se ističe da je „...započelo formiranje knjižnice biranih knjiga“. Direkcija je knjižničnom fondu darovala dvjesto naslova, s namjerom da se izgradi velika, uzorna knjižnica dostupna svim zaposlenicima. Naglašeno je da će „knjige imati širi značaj, služiti ne samo pojedincu nego većem broju čitatelja“. Također je istaknuto da će korisnicima biti pružene upute za čitanje i odabir literature. U tadašnjem diskursu posebno je istaknuto da književnost treba pratiti život u tvornici, odražavajući ritam tehnike i rad strojeva, kako bi radnik u čitanju pronašao istinsko zadovoljstvo. Uz ovu opću tvorničku knjižnicu,

unutar tvrtke djelovale su i specijalizirane stručne knjižnice namijenjene podršci profesionalnom radu. Opskrbljivale su središnje laboratorije, odjele kemije, konstrukcijski biro (uključujući strojarske i hidrauličke discipline), inženjering te pravni odjel, osiguravajući pristup aktualnoj stručnoj literaturi, priručnicima i tehničkoj dokumentaciji. Posebnu ulogu imao je Institut za istraživanje i razvoj Borova, u kojem je bila organizirana vlastita knjižnica s imenovanim knjižničarom i ustrojena kao posebna radna jedinica. Knjižničarka Jarmila Korum vodila je stručni list u kojem je redovito objavljivana rubrika Nove knjige, posvećena predstavljanju najnovijih stručnih izdanja dostupnih zaposlenicima. Na taj je način knjižnični sustav Borova služio kao važan edukacijski i profesionalni resurs, osiguravajući kontinuirani pristup znanju u razdoblju intenzivnog industrijskog razvoja.

5. Privatne knjižnice

Iako službeni popis iz 1957. godine ne obuhvaća podatke o privatnim knjižnicama, analiza arhivskog gradiva i pojedinačnih svjedočanstava omogućila je djelomičnu rekonstrukciju knjižničnih zbirki u vlasništvu vukovarskih građana (Brlić, 1957). Prisutnost knjiga u privatnim kućanstvima svjedoči o razvijenoj kulturi čitanja te o snažnom interesu građanskog sloja za književnost, znanost i pravo. Na temelju dostupnih izvora moguće je identificirati nekoliko značajnijih privatnih knjižnica:

Knjižnica obitelji Mihailović bila je jedna od najopsežnijih, s približno tisuću svezaka raznolike tematike. Trgovačkim poslovima obitelj se bavila od 18. stoljeća, a njezin najranije poznati pripadnik, Risto Mihailović (rođen 1746.), bio je pismen i izrazito sklon književnosti, što potvrđuje njegova aktivnost kao kupca i pretplatnika knjiga. Njegov najmlađi sin Justin (rođen 1800.) naslijedio je taj interes, te je već 1817. zabilježen kao pretplatnik na više izdanja. Njegova supruga Persida, rođena Georgijević, dijelila je tu strast prema knjigama. Justin Mihailović održavao je privatnu biblioteku unutar svoje trgovačke radnje, u koju su knjige pristizale iz različitih europskih središta. Zbirka je postupno postala kulturno okupljalište naprednih vukovarskih građana i intelektualaca, među kojima su bili i njegovi prijatelji književnici. Posebno se isticao boravak Vuka Stefanovića Karadžića, koji je tijekom zime 1837. bio gost u Mihailovićevoj kući. Justin je bio u korespondenciji s Ljudevitom Gajem, čije je ideje prihvaćao s izrazitim entuzijazmom, te je bio pretplatnik „Ilirskih narodnih novina“ i „Danice ilirske“. Slične

intelektualne sklonosti imao je i Justinov brat Janko Mihailović, također pretplatnik na knjige (Čalić 2014, 136). Među istaknutim potomcima obitelji bio je i dr. Georgije Mihailović (1892.), ugledni bibliograf, koji je od najranijeg djetinjstva pokazivao izrazitu fascinaciju knjigama. U želji da ponovno pronađe naslove koje je u djetinjstvu ošteti, proputovao je gotovo čitavu Europu, od Rima i Londona do Moskve i Pariza. Rukopis „Srpske bibliografije 18. stoljeća“ dovršio je 1959., a tiskano izdanje objavljeno je 1964. godine. U bibliografiji je obradio 413 naslova, od kojih je 261 posjedovao u vlastitoj zbirci, uključujući 44 unikatna primjerka. Njegova privatna knjižnica sadržavala je više od 20.000 knjiga, novina i časopisa, a na koncu je prodana Matici srpskoj i Biblioteci Filozofskog fakulteta u Novom Sadu (Čalić 2014, 172).

Uz obitelj Mihailović, poznate su i druge, premda slabije dokumentirane privatne knjižnice vukovarskih građana:

- Knjižnica obitelji Gottlieb (ugledna vukovarska židovska liječnička obitelj koja je ostavila vidljiv trag u zdravstvenom i kulturnom životu grada) – knjižnica nije sačuvana da bi bilo moguće rekonstruirati njezin opseg ili strukturu. Premda nedostaju precizni bibliografski podaci, poznato je da je obitelj Gottlieb, čiji su članovi bili aktivni i u području medicine i pedagogije, posjedovala vrijednu kućnu knjižnicu koja je vjerojatno odražavala njihove profesionalne, obrazovne i kulturne interese.
- Knjižnica obitelji Vlašić – bez sačuvanih kvantitativnih podataka.
- Knjižnica obitelji Kirchbaum (obitelj ljekarnika) – bez sačuvanih kvantitativnih podataka.
- Knjižnica graditelja Emila Goelisa (arhitekt/projektant) – poznata, ali bez informacija o broju naslova.
- Knjižnica obitelji Nikole Zebece (1882.–1945., ljekarnik) – pretpostavlja se postojanje stručne i beletrističke literature, bez sačuvanih kvantitativnih podataka.
- Knjižnica dr. Ljudevita Kraškovića (1887.–1975., pravnik i autor specijaliziranih pravnih radova iz područja pomorskog, zračnog i telegrafskog prava) – vjerojatno je sadržavala znatan broj stručnih publikacija.
- Knjižnica obitelji Rogulić – bez sačuvanih kvantitativnih podataka.

- Knjižnica dr. Aleksandra Peičića (odvjetnik) – bez sačuvanih kvantitativnih podataka.
- Knjižnica Eugena pl. Zsitvaya, obuhvaćala je više od 2.500 knjiga, pretežno pravnog sadržaja. Zbirka je uključivala i veći broj izdanja na njemačkom i mađarskom jeziku iz prve polovice 19. stoljeća, bez sačuvanih kvantitativnih podataka.
- Knjižnica obitelji Mihaila Miše Rogulića (1829.–1905., odvjetnik) – bez sačuvanih kvantitativnih podataka.
- Knjižnica Jovana Rogulića – smještena u kući na uglu Lokvanjskog sokaka i Strossmayerove ulice, bez sačuvanih kvantitativnih podataka.
- Knjižnica dr. Nikole Biorca – sadržavala je oko 2.500 knjiga iz područja prava, politike i kulturne povijesti, bez sačuvanih kvantitativnih podataka.
- Knjižnica dr. Bogoljuba Štengla (pravnik) – uključivala je više od 1.000 naslova iz lijepe književnosti i kulturne povijesti, bez sačuvanih kvantitativnih podataka.
- Knjižnica obitelji Paunović (veleposjednici) – djelomično dokumentirana, no pretpostavlja se da je riječ o vrijednoj zbirci, bez sačuvanih kvantitativnih podataka.

Premda fragmentarni, prikupljeni podaci jasno ukazuju na to da su privatne knjižnice vukovarske građanske elite krajem 19. i početkom 20. stoljeća činile značajne kulturne zbirke. One su, osim informacijske i obrazovne vrijednosti, posjedovale i važno dokumentarno značenje jer odražavaju intelektualne interese, čitateljske navike i kulturni identitet grada u razdoblju intenzivnog društvenog i gospodarskog razvoja.

6. Školske knjižnice

Prva organizirana nastojanja vezana uz osnivanje školskih knjižnica na vukovarskom području datiraju još iz 30-ih godina 18. stoljeća, paralelno s pojavom prvih škola u gradu. Premda nedovoljno dokumentirane, pretpostavlja se da su i te najranije obrazovne ustanove posjedovale određeni fond knjiga, ponajprije uvezenih, koje su služile kao nastavna literatura.

Tijekom 19. stoljeća dolazi do intenzivnijeg razvoja školskih knjižnica, osobito u okviru pučkoškolskog i srednjoškolskog sustava. Gotovo sve tadašnje škole u Vukovaru raspolagale su knjižnicama – kako učiteljskim, tako i učeničkim.

U arhivskoj građi Gradskog poglavarstva u Vukovaru sačuvan je dokument pod oznakom akt br. 9643 od 16. studenoga 1922. godine, koji se odnosi na stanje vukovarskih knjižnica neposredno nakon Prvoga svjetskog rata. Izvješće je izradio tadašnji kulturni referent Lešić, a prikazani podaci pružaju vrijedan uvid u strukturu i djelovanje knjižnica koje su bile u vlasništvu pravnih osoba.

Slijedi pregled najznačajnijih školskih knjižnica prema izvješću iz 1922. godine:

- Djevojačka škola: knjižnica je osnovana 1921. godine. Knjižni fond činila su 154 naslova u 45 svezaka. Tijekom iste godine zabilježeno je 38 korisnika i 29 posudbi.
- Niža pučka škola u Novom Vukovaru: Učiteljska knjižnica: osnovana 1864. godine. Posjedovala je 478 naslova u 538 svezaka. Evidentirano je 25 posudbi.

Učenička knjižnica: osnovana 1872. godine. Fond je uključivao 193 djela u 204 sveska. Broj korisnika iznosio je 79.

- Dječja pučka škola u Starom Vukovaru

Učiteljska knjižnica: osnovana 1864. godine. Knjižnica je imala 1.070 naslova u 1.381 svesku.

Učenička knjižnica: osnovana 1886. godine. Fond je uključivao 390 naslova u 521 svesku.

- Kraljevska realna gimnazija

Gimnazija je osnovana 1891. a u novi prostor preselila se 1894. godine. U prvoj školskoj godini osnovana je učiteljska knjižnica, da bi već sljedeće školske godine, 1982/83. bila osnovana i učenička knjižnica. Dobrotvorka Marija Laundenbach priložila je za knjižnicu 60 forinti i izvršila pretplatu na djela Matice hrvatske. Prilikom desetogodišnjice rada škole učiteljska knjižnica imala je 733 djela i 1.480 svezaka, a uoči Prvog svjetskog rata fond se zaokružio na 1.250 djela i oko 2.000 svezaka. U isto vrijeme učenička knjižnica imala je 548 djela u 6.602 sveska, a 1913/14. školske godine fond je iznosio 1.174 djela cca 1.800 svezaka. Pregledom rashoda za uzdržavanje Gimnazije vidi se kako su se redovno svake godine izdvajala sredstva za nabavu novih knjiga. Kod prvog upisa učenici su plaćali 1 krunu, a sljedećih godina po 4 filira za učeničku knjižnicu (Szabo 2006, 24) Vrijedne izvore za proučavanje rada Gimnazije i djelovanja knjižnica predstavljaju tiskani *Izveštaji Javne niže realke trgovišta Vukovara* koji su se u razdoblju do Prvog svjetskog rata redovito objavljivali. Na temelju tih izvještaja, moguće je

pratiti razvoj novoosnovanih knjižnica, osobito kroz kontinuiranu novčanu potporu, koja gotovo nijedne godine nije izostala, kao i kroz prirast knjižničnoga fonda koji je ostvaren darovima i kupljenim knjigama. Sve to upućuje na važnost ozbiljnog shvaćanja potrebe od strane odgovornih da je knjižnica, i to dobro opremljena knjižnica, neophodna kao nerazdvojni sastavni dio školske ustanove, od koje i iz čijeg fonda crpe znanje i učitelji i učenici. Knjižnica je također nabavljala i periodiku: *Vijenac*, *Preporod*, *Nada*, *Pobratim* i *Prosvjeta* (Szabo 2006, 27). U vrijeme između dva svjetska rata, a za potrebe učenika od petog do osmog razreda oblikuju se i posebni odjeljci knjižnice, tzv. razredne knjižnice koje svojom selektivnošću poboljšavaju snalaženje i brže pronalaženje naslova od strane učenika (Szabo 2006, 32)

Iako različitih veličina i korisničke namjene, one svjedoče o razvijenom sustavu školskih knjižnica u Vukovaru već u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća. One su služile kao važan kulturno-obrazovni resurs, pridonoseći intelektualnom razvoju učenikâ i nastavnog osoblja te odražavajući visoku razinu pedagoške svijesti i brige za pisanu riječ u obrazovnim ustanovama toga vremena.

7. Knjižnica Gradskog muzeja Vukovar

Uspostavom Gradskog muzeja Vukovar 1946. godine počinje se postupno formirati i muzejska knjižnica, nastala sustavnim prikupljanjem starijih publikacija iz ukinutih ustanova, donacijama privatnih zbirki te nabavom novih izdanja. Tijekom vremena ovaj je fond prerastao u specijaliziranu zbirku od posebne važnosti za povijesna, kulturna i znanstvena istraživanja vukovarskoga područja, čime je postao ključan dokumentacijski resurs muzeološke djelatnosti i proučavanja lokalne baštine.

8. Narodna biblioteka Vukovar – Gradska knjižnica Vukovar

Na poticaj Gradskog narodnog odbora, 11. prosinca 1947. godine osnovana je Narodna biblioteka Vukovar kao središnja ustanova za javno knjižnično djelovanje u gradu (Manojlović 1977, 8). Bila je smještena u skromnim prizemnim prostorijama vukovarskog magistrata (danas ulica dr. Franje Tuđmana 13). Otvorena je bez svečanosti i reklame sa starim i posuđenim namještajem „... jedna dućanska vitrina, pola u staklu, pola u drvu. Vrlo neprikladna za smještaj knjiga. Zeleni, rashodovani stol iz neke škole. Jedna

mala etažera. Jedna stolica. Još jedan okrugli stol s tri pletene fotelje. Nešto neuvezanih araka papira za popis knjiga, nešto kartica za članove“ (Herčik 1962, 6). Početni je fond brojio 1.116 knjiga. Prva knjižničarka, a poslije ravnateljica bila je Dragica Herčik. Prvog dana upisalo se 13 članova, a posuđene su 24 knjige. Prvi član bio je radnik Ivan Vicković. Ustanova je zaživjela i pokazala svoju svrhu, tako da je do kraja 1949. godine prostor bio pretijesan za oko 3.000 knjiga. Uz matičnu knjižnicu, organizirana je i mreža seoskih knjižnica, čime je sustavno proširena dostupnost knjižne građe i kulturnih programa na cijelo područje tadašnje općine. Time je nakon rata uspostavljen temelj modernog javnog knjižničarstva koje je imalo izrazitu obrazovnu i društveno-integracijsku funkciju.

9. Zaključak

Ovaj pregled jasno pokazuje da knjižnice i čitaonice u Vukovaru tijekom povijesti nisu bile tek mjesta posudbe knjiga, već ključna središta kulturnoga i društvenoga života. U njima su se oblikovali identitet grada te njegovi intelektualni, obrazovni i kulturni horizonti. Od franjevačkog i pravoslavnog okružja, preko građanskih i nacionalnih društava, do školskih, radničkih i stručnih krugova, različite su zajednice stvarale, održavale i koristile knjižnične fondove. Popis od 45 identificiranih knjižnica i čitaonica potvrđuje opsežnu aktivnost i raznolikost ovih ustanova te njihovu važnu ulogu u povezivanju različitih društvenih skupina. Ovu brojku ne treba smatrati konačnom, već predstavlja temelj za daljnja istraživanja koja mogu produbiti razumijevanje knjižničarstva i društveno-kulturnog života Vukovara. Time knjižnice i čitaonice ostaju ključan pokazatelj razvoja obrazovanja i kulture u gradu. Njihova povijest također čini dio šire priče o trajnoj ulozi pisane riječi i znanja u oblikovanju društvenih i kulturnih identiteta.

Literatura

Bendra, Ivana. 2020. „Doprinos vukovarskih franjevačkih visokih škola razvitku školstva do kraja 19. stoljeća.“ U *Franjevci u Vukovaru: povijest, duhovnost i baština*, uredili Ivica Jagodić i Dražen Živić, 277 – 320. Vukovar: Franjevački samostan Vukovar.

Bendra, Ivana. 2021. „Prinos franjevačke samostanske knjižnice u vukovarskoj kulturnoj baštini grada Vukovara.“ U *Kulturni identitet Vukovara: prilozi za istraživanje baštine i baštinika*, uredili Petar Elez i Mateo Žanić, 207-226. Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru.

https://www.davu.hr/images/IZDANJA-DAVU/DIGITALIZIRANO-PDF/davu_kulturni-identitet.pdf

Borovo: organ saradnika zajednice Bata. no. 35, god. 3, str. 5.

Brlić, Antun Eugen. 1957. *Nešto o bibliotekarstvu u Istočnoj Slavoniji i Zapadnom Srijemu*. HR-DAOS-2024., klasifikacijska oznaka K.3. Državni arhiv u Osijeku.

Brlić, Antun Eugen. 1957. *Bilješka o biblioteci nekadašnjeg vlastelinstva*. HR-DAOS-2024., klasifikacijska oznaka K.3. Državni arhiv u Osijeku.

Brlić, Antun Eugen. 1957. *Bilješka o bibliotekama u Srijemu*. HR-DAOS-2024., klasifikacijska oznaka K.3. Državni arhiv u Osijeku.

Brlić, Antun Eugen. 1957. *Gradska knjižnica i čitaonica u Vukovaru*. HR-DAOS-2024., klasifikacijska oznaka K.3. Državni arhiv u Osijeku.

Cvekan, Paškal. 1980. *Vukovar i Franjevci : povijesno kulturni prikaz djelovanja Franjevaca u Vukovaru prigodom 760 godina prvog pismenog spominjanja Vukovarske županije i 250 godina postojanja Franjevačkog samostana u Vukovaru*. Vukovar: autorova naklada.

Čalić, Borivoj. 2014. *Tragovi u trajanju: portreti i skice*. Vukovar: Veće srpske nacionalne manjine grada Vukovara ; Zagreb: Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta“.

Dorn, Antun. 1967. *Prilozi bibliografiji knjiga, novina i časopisa štampanih u Vukovaru 1867-1941*. Vukovar: Grafičko poduzeće Proleter.

Društvo Ressource. 1895. *Pravila Društva "Ressource" u Vukovaru*. Vukovar: Tiskarna E. Jančika.

Herčik, Dragica. 1962. „Petnaest godina vukovarske knjižnice.“ U *Narodna biblioteka Vukovar: 1947-1962*. Vukovar: Narodna biblioteka Vukovar.

Horvat, Vlado. 1992. *Gimnazija Vukovar – 100 godina*. Vukovar: Povjereništvo općine Vukovar.

Horvat, Vlado. 2007. *Vukovarska društva*. Vukovar: Gradski muzej Vukovar.

Jemrić, Marina i Tihomir Marojević. 2020. „Knjižnica Franjevačkog samostana Vukovar Fra Marko Kurolt.“ U *Franjevci u Vukovaru: povijest, duhovnost i baština*, 337-362. Vukovar: Franjevački samostan Vukovar.

„Jugoslavensko-čehoslovačka liga.“ 1937. *Borovo: organ saradnika zajednice Bata*, no. 42: 3.

Kukuljica, Antonija. 2006. „Povijest Gradske knjižnice Vukovar.“ U *Vukovarski zbornik 1*, 103-108. Vukovar: Ogranak Matice hrvatske u Vukovaru.

Manojlović, Ivanka. 1977. *Narodna biblioteka Vukovar*. Vukovar: Narodna biblioteka.

Stipanov, Josip. 2015. *Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj*. Zagreb, Školska knjiga.

Szabo, Vlatka. 2006. *Knjižnice vukovarske Gimnazije kroz povijest*. Diplomski rad. Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku.